

28391

28391

LAPPLAND

=====

Fredrika

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

27/10 1971

Nilsson, Almar, 1971

Svar på ULMA:s frågelista 19 Nödbröd

23 bl.4:o

5/11 "

Tillägg (avskr.ur brev fr.A.N.
av den 3/11.71)

1 " "

28391

Svar på frågelista 19.
Vädvöd.

LPL.,

Fredrika sn

I. Inledande frågor.

Fredrikamåletts beteckning för vitt-
värtår är "svagår". Vi ha också i
målet uttryckt "fråra" för en
med så liten nederbörd att värt-
ligheten tagit skada därav. "Dår,"
är också en beteckning i vårt
mål med ungefär samma betydelse
som svagår. I. v. d. är, då värt-
ligheten av en eller orsak som
kyla, torka eller för mycket
regnande blivit mycket dåligt
eller ej knappt tillvaratagas i
gott skick. De är då värtligheten
och vädret varit gott och skör-
den därigenom blivit god kalla
vi "goår". Väst har jag läst i gam-
la papper någonstans om att i
vår tid i ett tidigare skede

Landsmålsarkivet Uppsala 28391
Almar Nilsson, 1971. FREDRIKA

LPL.

Frgl. 19

Svar på frågelitka 19.

Bl. 2. funnits ett gemensamt socker-
gasin för säden där man under
dåliga år kunde få låna säden
till utsäde som då skulle återbeta-
las när hästkäden bärgats och
fräskats. Något närmare om detta
kan jag inte än påminna mig.
De ämnen som jag minnes att min
mor nämnde, vilka i hennes barn-
dom inblandades i bröd var island-
lar samt roo-blatt. Det senare in-
bakades i brödet helt så som det
var och mor berättade att hon
mindes från svagåren 1867-68, hon
var ju då bara 9-10 år gammal, hur
det knatrade mellan känderna
när man kuggade stälkarna av
roo-blattan i brödet. Hon nämnde
även att de ären fick man köpa
de s. k. "Ryttmattorna". Det var mjöl

Övar på frågelista 19.

Bl. 3. säckar från Ryssland som under fransporten hit blivit genomvåta och när de väl var framme här var de så hårda att de måste slås sönder med slägga. När väl mjölet i dem 'sönderknötsats' till mjöl igen kunde det användas till bakning. Vad jag kommit förstå av vad jag hört berättas så torde det endast ha varit den allra första generationen eller kanske äro den andra, som måste använda bark i brödet medan de odlade upp de första tegarna i mitten av sjuttionhundratalet och nämligen i början av årtionhundratalet. Vilket äro framgår av historien om den kraftfulla "Gammel Anna" som när ingen niören stapade vägen genom Bonns åker någon gång på 1850-talet så

Svar på Frågelista 19.

Bl. 4. ryckte mor Anna upp stiekorna och sade till ing.: "Ni får flytta vägen norr om ärestegarna. Vi har ätit barkbröd medom vi bröt dessa te- gar." "Gumman har rätt" hade den- ne då sagt och flyttat stakningen av landvägen dit den ligger än i dag. "Britt på foder har här kallats "Förlästa". Något gemensamt namn för 'mööfoder' har jag ej hört brä, men väl "jalpfor". Dessa hjälpfoder var som man måste ta till när utfodringstämningen blev lång på grund sena våras dels "Rönnokar" samt dels att man då uppsökte de foderhästjor i skogen som ej ladats men stått ute och när man så hade hämtat hem den under förvinteren så hade kött på hästjälänkarna fast i marken på grund de ibland

Ivar på frågelista 19.

Bl. 5. Kraftiga höstregnen. Detta foder fick man nu hämta hem på skaren höjga värrintermornas jämte rönnkastet. Ibland var ju skaren så starkt att man kunde använda häst vid hemförslingen. I annat fall fick man dra hem det på kälken instoppat i säckar. Var alla renmottatäbblar förbrukade så måste man ju nu nå marken blivt far i solvände mark, plocha även renmatta. Renmattan räknades ju inte i vanliga fall som "gälp för" utan var en förvämlig kreaturföda när kreaturen som under den tidiga följelsintern blifvit ganska muggiga nu. Så fort markerna frös till så att man kunde hämta hem de oftast långt bort i markens plochade renmottatäbblarna. På fort kreaturen fick rennos-

Från på frågelista 19.

Bl. 6. Sa i "Värningen" så blev de så hörsä-
ta och till synes välmående. Måste
här så inflika vad jag tidigare en-
gång kom att reflektera över. Skul-
le inte denna renmotta ha haft
ungefär samma goda egenskaper
som A.V.-foder. Eren renmottan
är ju ej förhat foder. De tidigare
generationerna här som var myc-
ket gamla i min barndom häde
de flesta hela händer! Skulle kan-
ske det sammanfalla mjölet och
kanske även mjölken bättre egen-
skaper genom utfodringen med grön-
foder renmotta vara en bidragande
orsak till de gamla fiskas händer ända
in i ålderdomen?

II. Bark.

Till användning som födoämne för
människor användes här endast tall-

Ivar på Trägelista 19.

Bl. 7. Bark. Som födoämne för kreaturen
i huvudsak rönbark, men förekom
ju även asp- och eubark. Om de oli-
ka barkslagens näringsvärde har
jag inget hört berättas. För andraäm-
nämål än till föda togs gran och
videbark. Granbark för barkring
av läder, Videbarken användes vid
beredning av skinn där väret skulle
kraslämnas som, ren-, hund-, katt-
hare- eller andra slag skinn för
beklädnadsändamål. Barken av
falu och gran togs under savnings-
tiden under våren och tidiga för-
sommaran. Minns från min ungdom
om hur garvaran, Kalle Karlson, av
gammal garvaresläkt, då tog granbark
av en del virke från min broders skog.
Barken togs i långa 'lovar' och hängdes
upp på stänger att forka i dotter

Svar på Frågelista 19.

Bl. 8.

tillstånd. När den förhålls bröts den sönder i bitar och fraktades hem i "jude-säckar". Under "savatin" var det ju synnerligen lätt att riva loss barken sedan man med kniven skurit längsgående skåror i barken. Det torde nog ha tillgått på liknande sätt när våra förfäder tog barkläsk¹⁾ för att senare skilja ytterfläven från det vita inre savalagret som ju vattnadet först fört bort det mesta av barksmaken och sedan förkades och maldes. Det lättaste sättet att få bort den yttre flävbarken måste ha varit att med en barkkniv, som ju är ett gammaldags redskap här, skala bort den gråvitbarken under liggande grön barken¹⁾ och sedan skära¹⁾ längsgående ritt med kniven och riva loss vitbarken. Vi vet ju att

¹⁾ Jfr sid. 10!

¹⁾ Jfr sid. 9-10!

Landsmålsarkivet Uppsala 28391
Almar Nilsson. 1971. FREDRIKA
LPL.

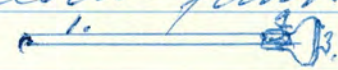
Frgl. 19

Var på frågelista 19.

Bl. 9. till mat togs endast fallbark här. Pant endast från unga trä och top-
par från något större trä. Under
"savatin" på våren släppte ju barken
från veden och var lätt att lossa från
den. Den bark som togs till kreaturs-
föda, rönskav och asprokar togs ju
på vår intern när den ännu satt
fast vid veden och måste skäras loss
med kniv eller annat vass verk-
tyg, skavades. Då och vide bark som
användes till beredning av skinn för
beklädnadsändamål. Ortrammor,
som man bär minnen från denna
tid när bark togs till föda för de
ruga "Pkarvåsen" och "Fallbocka" inom
Isle socken, här i östra lappmar-
ken.

III. Barkens insamlingsberedning.
Befräffande fallbark: Den släta fall-

Svar på Frågelista 19.

Bl. 10. Barken kallar vi "Grönbarkhån." Den skrev-
liga grova: "Barkflårn", även kallad
"Grönbarkhån". Speciellt yttersticket
får heta "Flårn". Den vita innerbarken
kallar vi nog "vittbarkhån", ibland "sava-
barkhån." Minns mig inte ha hört au-
nat namn på den vita innerbarken,
här åtminstone. Har aldrig hört någon
av de gamle här berätta om hur det
gick till när man tog bark till bröd.
Ynggen av den nu bortgångna gene-
rationen som jag minns från min
barndom borde ha varit med om
detta arbete. Hur en barkkniv såg ut
vet jag emedan en sådan fanns i
mitt barndoms hem: 1. skäft
av trä. 2. och 3. Den smidda kniven och 3 var
det rassa skäret. Man drog verktyget
mot sig när man barkade med bark-
kniv. Barkspade styrde man ifrån sig ¹⁾ sköt

Svar på frågelista 19.

W. N. Detta senare barkverktyg torde ha tillkommit i början av detta sekel emedan jag hört talas om att närmast barbadet fimm i slutet av förra seklet så använde man yxa till detta såväl som till kvistning. Och till fällningen störe yxa med längre skaft "Pkyronya". Alla de stora hjärtstubarna som ännu finnes i skogarna här synes att detta had fällts med yxa. Där den slutligen att den av mig utbildade¹⁾ barkkniv¹⁾ var utbildade¹⁾ var även använt vid barktäkt för att tillgodogöra sig innerlathen till barkmjöl. Och måste nu som för lämna de frågor observerade som ej av mig kunna besvaras.

IV. Barkmjöl och barkgryn.

Glela detta kapitel måste av sammanvisa visak få stå observerat.

Bl. 12.

Svar på frågelista 19.

V. Barkbröd.

Om detta hörd jag ej hellre något berättas annat än att man prövat använda "Islandslav" som utdaggning av mjöl.

VI. Bröd av andra nödbrodsämnen än bark.

Har ju här att berätta vad jag hörde berättas av min mor samt min morbror Jonas: Denne sistnämnde berättade att han i sin ungdom brukade kunna ställa brönsstenarna så väl att han kunde mala kornet så att sådorna blev lika finmalda som kärnan. Han var född 1849. Sant att när man hade malt kornet dåligt så rev det i halten när man åt gröten därav. Till minnelse minnas mig ha hört ^{emellertid} att hacket av råghalm kunde man även mala till mjöl samtidigt med råden.

Landsmålsarkivet Uppsala 28391
Almar Nilsson, 1971, FREDRIKA

LPL.

Frgl. 19

Mar på frågelista 19.

Bl. 13.

Allt man bakade bröd med inblandning av potatis minns jag själv från min barndom. De hade då de stora "Räpärän", rödpotatisen. De hade inte samma goda smak som de senare mandelpotatisen¹⁾ som ganska¹⁾ - potatisen tidigt slog ut röpärän. Minns att man rev, eller kanske malade potatisen i en stor tunnna och som sedan blandades med mjöl till bröddeg. Potatisbröd smakade utmärkt som färskt men när det blev äldre fick det en bekrad¹⁾ smak. Det bakades då¹⁾ för sen på hösten eller under för-¹⁾ vintern och förvarades kallt för att ej kärorna samt förlorade då ej heller så fort den goda färska smaken. "Islandsläv" hörde jag mycket ontalas i min barndom som en bra inblandning i människoföda. Glöm det till

Landsmålsarkivet Uppsala 28391
Almar Nilsson, 1971. FREDRIKA
LPL.

Prar på Fågelista 19.

Bl. 14 varatogs och bereddtes kan jag tyvärr
ej dra mig till minnas hnr. Det häst-
göddel tillvaratogs och blandades i
den s. k. "vörmingän" till korna till-
sammans med rennosta och ag-
nar och hroligen även "hockelte"
av horn-, havre- och råghalm och
kanske även rönnskår och lör.
Om nu inte alla ingredienserna
på en gång, och det i ganska
sen tid och på en så stor gård
som inspektör Gärgen Isaacksens
i Nordmars, det härde jag om ta-
las i min ungdom. J. dog år 1904.
På hans gård fanns 20 kor utom
hästar och småboshap, destubon.
VII. Andra nödtidsanrättningar än bröd
Nybyggarna här skaffade sig ju
mycket boshap. Det var ju de stora
naturliga ängarna som nybygg-

Bl. 15.

I var på frågelista 19.

Arna synade in till sina hemman och uppräjde från ris och mörkrog, och ofta bevaltrades genom vattn-ledningsdiken och dammar för övervakning under våren så att de gav rikliga skördar av starrgräs, fräken o. a. växtsorter. Från bäck- och åskänder det något grövre "nat-uringsfodret" som var hästarnas föda under vintern. De allåker såddes kom och rovar samt i sinom tid potatis. Genom att tända på skogsmarkerna på lämpliga ställen där inte na-turen självt onbesäryt detta genom åsknedslag, så fick man gynn-liga betesmarker för boskapen. Plut på hästen hade man kreatu-ren i hästfäbodan till det mörkna. Det kraftiga betet "siam" som växte i björkbrännvä" gav kraftig och fet

Svar på Frågelista 19.

Bl. 16. mjölk och gjorde att kreaturen var fetta och matståndskraftiga när man på hösten "sätta in" dem för vintern. Under goda år torde nybyggarna under somrarna ha kunnat samla mes- och ritott samt smör för vinterhalvåret samt var de flitiga fiskare och fågelfångare. Fågelträff på hösten gav ju korta utbyten. Men har även hört berättas om hur man i en del gårdar under våra vårvintrar måst livnär sig på "vintjäddar" och "iekorbött" vilket omtalades som höjden av svält.

VIII. Bark som föderalkreaturen. Under vårvintrarna när det blev lat på en del ställen i backarna, brukade vi vara ute tidigt på morgnarna medan det ännu var skare som bar att gå på, och söka oss

Svar på Frågelista 19.

Bl. 14. till ställen där det fanns ungrömmar och 'skav' detta samt låra hem skavet i säckar. Ibland vid stark skare ¹⁾ jfr tillägget kunde man ha kälken med att dra hem kvittarna samt även plocha renmatta där marken var bar. För att detta skedde varje år emedan man ansåg att detta foderlag gav 'mäng i benen' åt kreaturen. Men hade de ordinarie foderlagen, sken, haln och fräken lagit slut på grund [av] "Långvärn", så då måste man även till slätterängarna i skogen och i säckar skaffa hem vad som möjligt bli vit kvar i foderbänkar, nedertä "brån" i "förhävån", samt vad som möjligt komma bli kvar i skogslådan. Minns även att man tog en ris och kokade en lag på denna som man gav kälkarna. De sadet fåmindre

Svar på frågelistan 19.

Bl. 18. mage av denna lag. Emellertid var det ett gammalt talesätt här att när humlen på våren började visa sig ute så kunde och sa kreaturen livnära sig ute på "Ritå å löngnä", d. v. s. limgornis (= löngnä) och på ristkroppar, det ännu utspresna lövet.

¹⁾ = 'humlorna'.
Hr tilläppt!

IX. Andra nödfoderämnen.

Getter och får utfodras ju till stor del med lör från såväl björk som från andra lövträd men sälglöv antogs bäst. Dets "stök" man ju lövet, isynnerhet sälglövet. Men för det mesta tog man ju lövkärrar som förvarades på vindar o. a. utrymmen där inget annat förvarades, exempelvis sommarladugårdarna som ju stod tomma på kreatur under vintern. Genom att tillvarata

Landsmålsarkivet Uppsala 28391
Almar Nilsson, 1971, FREDRIKA

LPL.

Fagl. 19

Ivar på Frägelista 19.

Bl. 19. allt även för kreaturen matnyttigt
möjlig man ju väl och umbäranden
och minns vad en äldre husmor en
gång yllrade att det är mera ek-
nomiskt att ha ett barn hemma un-
der sommaren om barnet får en-
dast en lötkärra om dagen än att
skicka iväg barnet som "getare",
vallbjörn, hos någon bonde. Man
häruppe stora mängder löv som
foder till kreaturen. Se var i Frä-
gelista 1. "Körtäkt om löv- o. mottatagning."

II. Nimmen från nödår.

Och har då endast att återge några
berättelser från nödåren 1867-68 om
här firade händelser. En på fj-
quartalet vittnar kvinnan, med
Bäckström berättade att när hon
de åren tjänade hos min farfar
Per Elias på Högstule, så hade han

svar på frågelistan 19.

Bl. 20. slaktat sin äldsta av sina fyra hästar
en 12-årig valack. Detta emedan han
erbjöds endast 100 riksdaler för sin
allra bästa häst i stället för att säl-
ja denna. Han sålde ju andra år
en eller två hästar. En år 1943 mit-
tsexårig man som i sin ungdom vit-
tats i sin dövannde¹⁾ hemsöken¹⁾
Fredrika berättade att Fredrika bör-
derna i mitten av artonhundrata-
let alltid hade tre års förlag kom-
i sina i regel två häbäryän på var-
je gård. Men ären märmat för 1860
hade det värt då dåligt på slottet äng-
arna i skogen att bönderna hade mått
under de sena vinterns funna ut sina
förråd av kom för att få ut sina
många kreatur på grönbete. Den
minnes gode Kalle Mikstöm berättade
att han som god skytt och jägare

Dvar på vägelista 19.

Bl. 21. sedan som femtonåring" fått delta i jakten på de stora skaror av älg 18-20 stycken ibland, som då kom försvande upp genom skogarna här. När befolkningen i byarna hörde ett "älgskott" så kom de med sina träbyttor och bad om blod från älgarna. Lärdatecknaren G. P. Pettersen, som betäckt oss här i Fredrika någon gång på trettitalet berättade att till Wilhelmina hade älgerna inte kommit de åren. Den spridde sig då från kustlandet och uppöver. Älg hade inte funnits här uppe sedan jaktet med "Ghalogronarna" utrotat älgerna i för oss här för historisk tid. Så att de där även fått klara sig med tillräckligt vad fiske och jakt på småvilt kunnat ge som tillskott till en mindre del av brödet under dessa missväxtår.

1) Ca 1867.
H. tillägg!

Landsmålsarkivet Uppsala 28391
Almar Nilsson, 1971. FREDRIKA
LPL.

Fgl. 19

Svar på frågelista 19.

Bl. 22 En Olof Olofsson från Balsjö, torde ha varit omkr. 45 år omkr. år 1945 när han berättade att han som liten pojke, det torde ha varit under senare delen av 1870-talet, hade fått följa sin far när denne en vinter körde till Skand här i socknen för att mot en säck vetemjöl (säckarna vetemjöl var ju alltid fulla på 100 kg) tillbyta sig en sunna utsädeskorn. Första dagen körde han de fyra milena till "Wiska-berg" här där de övernattade hos släktingen Ingborg Greta, min mormor. Dagen efter körde de fram och åter till Skand, till samman något över två mil samt övernattade också då hos mormor. Tredje dagen körde de åter hem till Balsjö. En pålitlig källare av Wilhelmina bebyggelsens historia, bonden Erik Jonsson i Västertjärn.

Svar på frågelista 19.

Bl. 23. frågade mig en gång om jag visste vad som var den största olycka som drabbat södra lappmarkens befolkning genom tiderna. Jo, sade han, det var när skogen fick värde som saluvara här uppe. Därförinnan hade folket arbetat åt sig själva här uppe och haft mat och övriga behov väl fyllda. Sedan skogen blev i värde kom skogsbälagens hejdukar hit upp och, ja sedan vet vi alla hur det blev.

Blad 24.

Ur brev från Almar Nilsson den 3 november 1971.

LPL.,

Fredrika sn

- - - Men måste då först nämna att vi nog inte använde ordet "skèva" om att skava. Det förstnämnd/a är väl beslätktat enär vi använde detta uttryck i betydelsen "skumma", ex: "Sjeva ne e mjölktrag (mjölktråg). Beträffande uttrycket "rö`ön" så minns jag nu att man i min barndom sade "skava rö`ön". Men uttrycket är nog ett av de som försvinner även här.

Om jag skrivet 'skavet' så menade jag nog att jag då använt riksmål. I vår dialekt säger vi "skavä". -

Här brukar vi säga "becknä", när en del matvaror har skämts i smaken. Bettnä torde väl kanske användas här men har inte lagt märke till detta. Ser förresten i min "ordkatalog" att jag inte tidigare nerskrivit detta ord i dialektsamlingen.

Men i denna ser jag att jag nerskrivit "Hummlänn" som bet. för humlor. Men här sade man förr också "Hommärn".

Om Kalle Wikström har jag inne i arkivet en hel del berättelser, men jag brukar ju i sådana fall berätta födelseåret på den jag skriver om i olika sammanhang så detta var ett rent förbiseende ("Slassk"). Han var ju född 1852.

/Jfr brev från Rune Västerlund (RV/CD) till Almar Nilsson den 2 november och 5 november 1971!/
LPL.

Landsmålsarkivet Uppsala 28391
Almar Nilsson.1971. FREDRIKA

LPL.

Frgl. 19